

ВІДГУК

офіційного опонента - доктора юридичних наук, доцента,
професора кафедри теорії та історії держави і права та
адміністративного права Донецького національного університету
імені Василя Стуса
Міхайліної Тетяни Вікторівни,
на дисертацію Турянського Юрія Івановича
«Соматичні права людини в сучасній доктрині конституціоналізму:
теоретико-правове дослідження», поданої на здобуття наукового
ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія
держави і права; історія політичних і правових учень

Актуальність і значущість теми дисертаційного дослідження. Людство на шляху утвердження прав і свобод людини пройшло тернистий шлях, крок за кроком обмежуючи всевладдя держави, поширюючи принцип рівноправності на все більше коло осіб та відносин між ними. Часто саме боротьба за права людини, за нові й нові ступені свободи ставала каталізатором широкомасштабних змін у суспільно-політичному житті тієї чи іншої країни, вела до нового осмислення ролі людини в її відносинах з суспільством та державою.

Сучасний етап розвитку суспільно-правової реальності відзначається стрімким розвитком наукової, технічної та інформаційної сфери, що вплинуло також на формування новітнього покоління прав людини. Новітні технології дозволили відкрити нові можливості у тому числі у сфері тілесності особи, вказане відповідно спричинило для юриспруденції нові виклики – потребу належного розуміння сутності та правового регулювання соматичних прав людини.

Актуальність обраного напрямку дослідження теоретико-правових основ розбудови соціальної держави пов'язана з сучасними стрімкими процесами, які відбуваються у різних сферах як у світовому суспільстві, так і в Україні. Розвиток нового породжує зміни у певних відносинах наслідком чого є проблеми сприйняття державою та суспільством цієї новизни, а іноді і супротив. Будь-які процеси потребують комплексного підходу до їх регулювання та забезпечення з боку держави, які засновані на реформуванні економічної, соціальної, правової, ідеологічної, екологічної, культурної та інформаційної сфер життя.

Вказана група новітніх можливостей включають в себе багато аспектів, які є цінними для власної ідентичності, зокрема стосується розпорядження всього тіла, окремих частин чи інших елементів. Кожен із елементів соматичних прав людини має у собі глибокий правовий, аксіологічний, моральний та навіть релігійний зміст. Поєднання сучасної моделі конституціоналізму із найновішим правом людини на розпорядження своїм тілом забезпечує об'єктивізм та враховує еволюційну парадигму розвитку права людини. Український нормотворець у ст. 3 Конституції відзначає, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Тому тілесність людини, можливості реалізувати права пов'язані з тілесністю також є ціннісною категорією права.

Розвиток та становлення кожного із елементу соматичних прав людини породжує новітні правовідносини, що повинні бути регульовані державою задля їх «безпечного» втілення в життя, але при цьому створити умови для мінімального втручання держави в життя людини, що є постулатом конституціоналізму сучасності. У зв'язку із цим у сьогоднішній виникла гостра потреба у розробці пропозицій для встановлення оновленої правової ідеології та вдосконалення наявного законодавства у сфері соматичних можливостей.

Наука як соціально значуща сфера людської діяльності, функцією якої є вироблення й використання теоретично систематизованих об'єктивних знань про дійсність, є складовою частиною духовної культури суспільства. Роль наукових правових пошуків значна – вона допомагає правотворчій та правореалізаційній практиці налагодити оптимальне функціонування суспільних відносин. На науковому рівні відсутні комплексні напрацювання у сфері теоретичного обґрунтування соматичних прав людини, вказане зумовило напрям дослідження Ю.І. Турянського.

Зміни в предметі дослідження проблематики формування прав людини, пов'язані з глобалізаційними трансформаціями на початку XXI ст. та встановленням цілей світовою цивілізацією у «Декларації тисячоліття Організації Об'єднаних Націй», згодом розвинулася у Порядку денному у сфері сталого

розвитку до 2030 року, спровокували потребу досліджень, що присвячені визначенню параметрів правової глобалізації.

Водночас, тема дисертації відповідає науковому напрямку Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка» «Правові, психологічні та інформаційні проблеми розвитку державності в Україні», затвердженому Вченою радою Національного університету «Львівська політехніка» від 24 червня 2014 р., протокол № 5, а також безпосередньо пов'язана з науково-дослідною роботою кафедри теорії та філософії права Національного університету «Львівська політехніка» «Філософські та теоретичні концепції держави і права» (державний реєстраційний номер 0113U001356).

Саме тому, виникає необхідність у здійсненні системного дослідження багатоманітних суспільно-правових відносин, які мають безпосередній вплив на сучасне державотворення і вимагають комплексного аналізу проблематики формування прав людини, що й зумовило вибір теми наукового дослідження.

За своєю проблемністю, обсягом та змістом обрана тема дисертаційного дослідження цілком відповідає проблематиці докторської дисертації за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, що представлені в дисертації зумовлені насамперед чіткою та логічною архітектонікою роботи, що тим самим дозволила послідовно та глибоко дослідити декларовану проблематику.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації не викликає сумнівів. Положення, що виносяться на захист узгоджуються з концептуальними теоретичними дослідженнями,

міжнародною практикою, висновки є достовірно обґрунтованими та базуються на широкій науковій, практичній та методологічній базі.

Дисертаційне дослідження складається із анотації, п'яти розділів, п'ятнадцяти підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Структура дисертації повністю відповідає цілям дослідження, дозволяє послідовно розглянути всі проблеми та вирішити завдання, поставлені здобувачем при написанні роботи.

У вступі дисертації обґрунтована актуальність теми дослідження, визначені його об'єкт, предмет, мета і завдання, зв'язок з науковими програмами, методологічні основи, аргументовані наукова новизна та практичне значення одержаних результатів (С. 20-33).

В першому розділі автор наводить теоретико-методологічні основи дослідження соматичних прав людини, виокремлює методологію дослідження соматичних прав людини в сучасній концепції конституціоналізму та репрезентує її як комплекс використовуваних підходів та взаємодію трьох рівнів методологіювання. Визначає доктринальне поняття конституціоналізму та концентрується на сучасній доктрині конституціоналізму, акцентуючи увагу на людині яка виступає цінністю в такій державницькій ідеологічній системі.

У другому розділі автор проводить еволюційний аналіз поколінь прав людини одночасно визначаючи їхні стрижневі елементи. Розкриває сутність найновішого покоління прав людини через призму глобалізаційних змін, охоплюючи поступальний розвиток поколінь прав людини, передумови їх зародження та становлення, а також визначаючи їхнє місце серед інших прав людини.

В третьому розділі дисертант розкриває соматичне право людини, що тісно пов'язано із розвитком біології та медицини на власний геном, дискусійні аспекти клонування людини, а також право людини на трансплантацію органів та тканин, визначаючи право на реципієнцію тобто право особи на згоду/відмову від донорського матеріалу. Автор проводить дослідження посмертної трансплантації органів та зазначає потребу активізації реалізації права на трансплантацію в

Україні шляхом удосконалення правового регулювання та активізації громадського схвалення посмертної трансплантології як вияву людяності та гуманності.

Четвертий розділ дослідження присвячений репродуктивним і сексуальним правам (правам на аборт, стерилізацію, праву на використання новітніх методів репродукції), а також правам, пов'язаним із ідентичністю людини. Автор переконливо доводить, що право людини на використання новітніх методів репродукції є не тільки соматичним правом, але й засобом подолання проблем безплідності у глобалізованому суспільстві.

В п'ятому розділі дисертант досліджує проблематику соматичного права людини на полегшення фізичних страждань включаючи в нього право людини на гідну смерть та можливість приймати наркотики та психотропні засоби як спосіб полегшення фізичних страждань людини. Ю. Турянський аналізує активну та пасивну еутаназію як ключовий фактор правового регулювання, оскільки сучасний розвиток медицини дозволив штучно підтримувати життя людини тривалий час; іноді це призводить лише до страждань пацієнта, тому автор доводить актуальність нормативно-правового визнання права на гідну смерть шляхом легалізації пасивної еутаназії. Дисертант аналізує практику двох груп держав: ті, що повною мірою забороняють обіг наркотичних засобів (Німеччина, Польща), та тих держав, що легалізують канабіс для рекреаційних цілей (Нідерланди, Чехія, Люксембург, Канада, Уругвай, США) та проводить узагальнення щодо юридичних мотивацій для легалізації канабісу в Україні у чітко зазначених цілях.

Обґрунтованість наукових положень, що виносяться на захист зумовлена також належним авторським добором методології. У дисертаційному дослідженні застосовувалось органічне поєднання філософських, загальнонаукових, спеціально-наукових методів, логічних прийомів та історіографічний підхід. Також окрім визначених автором підходів та методів, ми можемо позитивно оцінити те, що у роботі використовувався, зокрема, метафізичний та діалектичний методи пізнання, що дало змогу встановити взаємозв'язок основних періодів

(етапів) та особливостей виникнення і розвитку прав людини, та всіх пов'язаних з ним явищ, спрямованих на створення відповідної правової системи.

Широкого застосування набули загальнонаукові методи. В основу дослідження покладено системно-структурний метод та метод іманентної критики, що базується на одночасному аналізі положень основних нормативних актів, теорій і концепцій провідних вчених, порівнянні їх позицій для виявлення зв'язків між суспільними відносинами, соціальними інститутами, органами державної влади, соціально-правовим становищем особи та морально-етичними імперативами. Все це у поєднанні з методом активної інтерпретації дало можливість виділити стандарти закріплення соматичних прав у сучасних процесах глобалізації світу і дати порівняльну оцінку особливостям її реалізації в доктрині конституціоналізму.

Визначальну цінність роботі надала дуже значна кількість літературних джерел (688 найменувань), акцентує увагу і той факт, що практично 230 джерел є іноземною мовою (здебільшого англійською, німецькою, польською). Нормативну базу дослідження становлять акти міжнародних організацій, відповідне законодавство зарубіжних країн, нормативно-правові акти органів державної влади та місцевого самоврядування, практика Конституційного Суду України та Європейського Суду з прав людини.

Емпіричною основою дисертації стали дані соціологічних досліджень, довідникові видання, статистичні матеріали, звіти, а також матеріали практики, що містяться у вітчизняній і закордонній літературі.

Окремої уваги слід приділити додаткам, які надають змогу візуалізувати проведене опитування, що безперечно є значною заслугою автора. За особисто сформованими анкетами було проведено опитування упродовж останніх чотирьох років, де кількість респондентів є достатньою (400 повнолітніх осіб), та територія поширення - Львівська, Київська, Одеська та Харківська області є досить репрезентативною.

З огляду на вищезазначене, можливо стверджувати, що достовірність отриманих результатів, обґрунтованість представлених висновків та пропозицій,

застосування відповідної методології дало можливість об'ємно та предметно дослідити декларовану проблематику.

Рецензована дисертація відповідає сучасним правовим, ідеологічним та соціальним компонентам з урахуванням глобалізаційних процесів та розвитку нашої держави у європейському напрямку. Позитивним також вважаємо, критичність підходу автора щодо проблем, які містять в собі моральні та релігійні аспекти, що відзначається високим толеруванням до цінностей та засад правової держави сучасності.

Проведене Ю.І. Турянським наукове дослідження містить у собі нові науково обгрунтовані результати та, що дуже важливо, прийнятні для практики, що відображають реальний стан справ із правами людини у сьогоденні, що тим самим свідчить про досягнення поставлених завдань наукового дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є одним з перших у юридичній науці комплексним дослідженням проблеми соматичних прав людини. У дисертації міститься також велика кількість позитивних висновків, що заслуговують уваги та є внеском автора у розвиток як науки теорії держави та права, так і інших галузей знань.

Першочергово виокремити слід комплексність дослідження та його концептуальну новизну, оскільки Ю.І. Турянський вперше у вітчизняній науці обгрунтував таку категорію як соматичні права на рівні комплексного теоретичного інституту, розробив історичні аспекти його становлення та виокремив його місце в сучасному глобалізаційному суспільстві, вказав на теоретичний механізм його функціонування, сформулював авторський підхід до структури, більше того дослідив більшість з визначених прав. Тому новизна дослідження є безперечною та заслуговує високого схвалення.

Заслуговує уваги те, що автор вводить в понятійно-категоріальний апарат юриспруденції низку нових понять. З поміж них дефініція «соматичні права людини», «право людини на власний геном», «право людини на гідну смерть», «соматичне право на стерелізацію» та «право на модифікацію свого тіла» та низку інших. Також автор проводить оновлення розуміння деяких понять, серед яких

«конституціоналізм» та «сучасна доктрина конституціоналізму». Тут ціннісною є позиція, що ґрунтовно аргументована у дисертації у тому, що розвиток правового розуміння поняття «конституціоналізм» дає можливість відійти від вузького історичного або нормативно-актного розуміння цього поняття виключно в контексті конституційного права, а розширює свою природу на всі суспільні правові відносини та увійшло у систему загальнотеоретичних понять (с. 74).

Позитивно оцінюємо й те, що категорію прав нового покоління досліджено не як певну абстракцію, а через сучасні доктринальні положення конституціоналізму. Особливо схвалюємо обґрунтування про те, що така «сучасна нормативно-правова ідеологічна система створює «ідеальне» поле для: оптимального поєднання державно-правових (загальнодержавних) та приватно-правових інтересів (індивідуальних інтересів у сфері виявлення своєї тілесності, ідентичності, сексуальності, репродукції та інших чинників); визначення новітніх категорій, які би не узурпувалися усталеними доктринальними стандартами, а створювали широке поле для автономії індивідуальності; узгодження морально-етичних, соціальних норм громадянського суспільства та новітніх правил поведінки, що подекуди створюють протидію усталених культурним парадигмам соціуму; забезпечення людини від надмірного державного та громадського примусу та дискримінації у сфері тілесності; належної реалізації прав та можливостей людини на основі загальновизнаних принципів та правових постулатів з первинним відстоюванням людської гідності, рівності, справедливості (с. 91).

Новизна проявляється і в конструкті опису права на власний геном. Проблема є актуальною, та малодослідженою на рівні правової науки, оскільки є досить специфічною та має медико-біологічну природу. В більшості аналізувалося питання геному в контексті міжнародного права на досліди. З огляду на це, дослідження, що стосувалося б теоретико-правового тлумачення права на власний геном жодного разу не проводилося. Також позитивно оцінюємо те, що автором виокремлено принципи реалізації цього права, зокрема цілісності особистості, поваги до людської гідності, заборони евгеністичних

практик, поваги до генетичного різноманіття, заборони редагування геному, яке має за меті модифікацію зародкової лінії, заборони дискримінацію за ознакою генних характеристик, доступу до особистої генетичної інформації, конфіденційності генетичної інформації (с. 175-187).

Імпонує висвітлюваний докторантом у сфері донорства та трансплантології як соматичного права особи. Автор опонованої дисертації пропонує імплементувати позитивний досвід Австрії та Білорусі в аспекті зміни «презумпції незгоди» на «презумпцію згоди», що може якісно удосконалити сферу трансплантології, знизити дефіцит органів для трансплантації та стати засобом боротьби із незаконною торгівлею органів та тканин, що ставить під загрозу життя і донора, і реципієнта (с. 213-226).

Останнім часом у вітчизняній науці почали звертати увагу на правове регулювання права на репродукцію, права на продовження роду тощо. Однак комплекс вагомих юридичних проблем ще не повною мірою розкрито, тим більше репродуктивні права не досліджувалися в контексті соматичних можливостей людини. Право жінки на штучне переривання вагітності, здавалося б не мало викликати суттєвих наукових дискусій, проте в дисертації репрезентований цікавий аналіз міжнародного та зарубіжного законодавства (Франції, Люксембургу, Швеції, Туреччини, штатів США), судової практики ЄСПЛ внаслідок чого, автор вірно зауважує, що відсутність легального доступу до послуг безпечного переривання вагітності спричиняє активізацію нелегальних абортів, що спричиняє тяжкі фізичні наслідки, у тому числі інвалідності жінок. Констатовано світову тенденцію декриміналізації абортів, проте декриміналізація абортів не завжди забезпечує реальне право жінки на аборт, бо інколи держава зумисне створює правові або організаційні перешкоди (с.244-251).

У контексті права на стерилізацію виокремлюється проблема примусової хімічної стерилізації. Це питання актуалізується в зв'язку з накладеним вето Президентом України законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за злочини, вчинені стосовно малолітньої особи, неповнолітньої особи, особи, яка не досягла статевої зрілості».

Вважаємо, що автором переконливо доведено, що хімічна кастрація полягає у медикаментозному лікуванні антигормональними препаратами для блокування вивільнення гормонів, не є порушенням репродуктивного соматичного права, підтримано позицію національного нормотворця про потребу запровадження додаткового покарання у вигляді проведення обов'язкової примусової хімічної кастрації для певних категорій осіб (с. 264-268).

В аспекті ідентичності особи виокремлено автором право на модифікацію тіла. Вказаний акцент практично не ставав предметом дослідження, тим більше в межах теоретичного аналізу. Автором вказується на важливості знайти розумну відповідність між правом на модифікацію тіла та зовнішнім виглядом особи в суспільстві, особливо в тому разі, якщо це стосується вимог у трудовій сфері (с.318-323).

Практичне значення одержаних результатів. Надзвичайно важливою ознакою рецензованої роботи є її прикладне значення, оскільки висновки та пропозиції можуть вже сьогодні втілюватися в життя, адже мають самостійний та довершений характер. Також можуть бути використані у науково-дослідній діяльності, правотворчості та начальному процесі. Про їхнє використання у певних сферах діяльності свідчить зокрема наявні у дисертації акти та довідки, що підтверджують впровадження одержаних результатів дисертаційного дослідження - довідки про цінність роботи Ю. Турянського та впровадження результатів у практику, видані Конституційним судом України, Львівською обласною державною адміністрацією, Національним олімпійським комітетом України, Львівським регіональним інститутом державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України.

Апробація результатів дослідження репрезентовано на міжнародних науково-практичних конференціях, кількість статей відповідає встановленим вимогам та є достатніми для висвітлення основних ідей дисертаційного дослідження, що містяться у 22 статтях, чотири з яких є в іноземних виданнях та 11 тез доповідей, у збірниках тез доповідей та науково-практичних конференціях, а також інших наукових заходах.

Позитивно те, що дисертант площадкою для своїх виступів та аргументацій наукової позиції обрав не тільки міста України (Львів, Дніпро, Одеса, Запоріжжя), але й репрезентував свої напрацювання у Великобританії, Чехії та Польщі.

Автореферат роботи повністю висвітлює актуальність дослідження, коротко розкриває його зміст та висновки, що представлені у роботі.

Дисертація Ю.І. Турянського містить вагомі результати, які в сукупності вирішують важливе наукове завдання, а також забезпечують розв'язання великої кількості практичних та теоретичних питань. Репрезентовані положення заповнюють низку прогалин, що існують у сучасній правовій доктрині та у законодавстві, що має дотичність до досліджуваної проблематики.

Дискусійні положення та зауваження

Повністю підтримуючи загальне позитивне значення висновків рецензованої роботи для теорії держави та права і для практики конституціоналізму, разом з тим, варто зупинитися і на певних дискусійних положеннях, які в ній висвітлено:

1. У дисертації наголошується, що соматичні права розглядаються як вид прав людини четвертого покоління. Повністю поділяючи такий підхід, тим не менше, слід зазначити, що автором роботи недостатньо чітко проводиться розмежування прав людини четвертого покоління та соматичних прав, оскільки у сучасній теорії права домінують два підходи щодо їх співвідношення. Відповідно до першого, соматичні права і складають четверте покоління прав людини, ототожнюються та змістовно збігаються з ним. Друга найбільш поширена точка зору акцентує увагу на двох базових видах прав четвертого покоління: а) соматичних; б) інформаційних (праві людини на доступ до Інтернету, на інформаційну безпеку, на віртуальну реальність тощо). І хоча автор дисертації підкреслює соматичні права як вид прав людини четвертого покоління, і навіть згадує в роботі поряд із ними право на Інтернет, на соціалізацію людини у космосі (які аналізуються в роботах інших авторів), але конкретного висновку щодо співвідношення видів перелічених прав не наводить, що викликає сумніви

відносно реального розмежування в роботі цих категорій і потребує конкретизації.

2. Хотілося б почути аргументи дисертанта відносно того, наскільки далеко простягається „право людини на модифікацію свого тіла” і наскільки це охоплюється соматичними правами. Так, науково-технічний прогрес, загальна технологізація суспільних процесів та симбіоз техніки і медицини вже на сучасному етапі дають змогу для використання численних технічних пристроїв для лікування, відновлення функцій частин тіла людини після травм, але у майбутньому не виключається використання різноманітних технічних пристроїв та електронних імплантів для отримання конкурентних (фізичних, інтелектуальних) переваг над іншими членами суспільства. Більше того, в контексті трансгуманізму активно дискутованими є спроби злиття людського розуму (свідомості) та штучного інтелекту. Виникає питання, чи включається таке втручання до соматичних прав людини, оскільки наразі три підгрупи соматичних прав, що виділяються дисертантом, права, пов'язані з трансгуманізмом, не охоплюють.

3. Викликає сумніви твердження дисертанта, що „право на недискримінацію за статевою орієнтацією” відноситься до соматичних, оскільки, як вбачається, воно повністю охоплюється правом на рівність та на захист від будь-яких незаконних форм дискримінації. А отже, чи має сенс виділення саме даного права у групу соматичних та розгляд окремо від згаданої групи фундаментальних прав людини?

4. У площині висновків автора щодо соматичного права людини на гідну смерть (п. 5.1. дисертації) виникає одразу кілька питань. По-перше, чому „активна евтаназія не може виступати соматичним правом людини”, на думку автора. Адже право на життя без права на гідну смерть перетворюється на обов'язок. А по-друге, навіть за визнання лише пасивної евтаназії, чи не призведе це до численних зловживань у цій сфері, зважаючи на сучасний фактичний рівень розвитку українського суспільства? І якщо у площині теорії держави та права дискусії щодо доцільності впровадження евтаназії в Україні цілком вписуються у

людиноцентристський підхід, то у площині конституціоналізму наразі такі спроби вбачаються передчасними.

Разом з тим, слід зазначити, що викладені зауваження здебільшого мають дискусійний характер і в цілому не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження.

Висновки щодо відповідності дисертації встановленим вимогам

З урахуванням викладеного, слід зробити висновок, що дисертаційне дослідження Ю.І. Турянського на тему: «Соматичні права людини в сучасній доктрині конституціоналізму: теоретико-правове дослідження» є актуальною, самостійною, довершеною працею, яка демонструє нові обґрунтовані висновки, що мають наукову цінність та практичну придатність, вирішують вагому наукову проблему, що має особливе значення для теорії права та вітчизняної юриспруденції загалом.

Дисертація «Соматичні права людини в сучасній доктрині конституціоналізму: теоретико-правове дослідження» відповідає встановленим вимогам, що пред'являються до такого виду робіт відповідно до Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року, №567, а її автор – Турянський Юрій Іванович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

Офіційний опонент
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави
і права та адміністративного права
Донецького національного університету
імені Василя Стуса

Т.В. Міхайліна

